

David Mandić

NAGLASAK

David Mandić, Pula, prethodno priopćenje

UDK 81'342.8

Članak je uvod u proučavanje naglasaka. Uz definiciju pojma naglasak, ukratko je prikazan klasični generativni i autosegmentni pristup toj jezičnoj pojavi. Odgovara se na pitanje kako se naglasak ostvaruje: tumače se tzv. postupci koji omogućuju izgovor i opažanje naglasaka te se definira jedinica kojoj se on pridružuje i područje unutar kojega se ostvaruje. Slijedi osvrt na hijerarhijsko ponašanje naglasaka te se razmatra odnos između prozodijskih i razlikovnih glasovnih obilježja. Posljednje je poglavlje posvećeno tipološkoj podjeli jezika s obzirom na naglasni sustav.

Ključne riječi: prozodija, naglasak, generativna fonologija, autosegmentna fonologija, ton, slog, mora, visinski naglasak, vezani naglasak, slobodni naglasak

Što je naglasak i na koji se način može opisati? Kako se ostvaruje ta jezična pojava koja se doima na neki način odvojenom od fonološke strukture riječi? Da je, naime, tako, vidi se po samim izrazima "naglasak", "prozodija", dakle nešto što je "na glasu" ili "nad glasom", neki popratni, a ne sastavni dio govornoga glasovnog niza. Je li naglasak razlikovno obilježje fonema, poput silabičnosti, zaobljenosti ili zvučnosti, ili je pak doista riječ o nečem posebnom, odvojenom, ili kako se često kaže, nadodsječnom (suprasegmentnom)? Je li on svojstvo jednoga fonema, cijeloga sloga ili nečega između? Na ta će se pitanja u ovom članku pokušati dati sažet, ali što potpuniji odgovor.

Prvo će poglavlje odgovoriti na prva dva pitanja. U njemu je ponuđena jedna od najraširenijih definicija naglasaka te kratak prikaz nekih od pristupa prozodiji. U drugom su, naslovljenom *Kako se ostvaruje naglasak*, opisana jezična sredstva kojima se postiže naglašenost te je utvrđena jedinica koju ta naglašenost obuhvaća i područje (domena) unutar kojega se ona uspostavlja. Potom je razjašnjena priroda hijerarhije među istaknutim jedinicama i uspoređene su dvije vrste "sporedne" naglašenosti. Na kraju su uspoređena naglasna i fonemska obilježja te je protumačena razlika među njima. Najzad, treće, ujedno i posljednje poglavlje sadrži opširniji prikaz dviju tipoloških

podjela jezika zasnovanih na naglasnim kriterijima, a zaključeno je, kao i cijeli članak, kratkim pojašnjenjem razlike između nekih naglasnih pojava, hijerarhijski nižih od glavnoga naglasaka riječi.

U bilješkama je, uz primjere raznih naglasnih pojava i pojašnjenja nekih tvrdnji iz glavnoga teksta, navedena i literatura koja detaljnije obrađuje pojmove i teme spomenute u članku.

1. Što je naglasak

Naglasak se može definirati kao auditivna istaknutost jednoga sloga u odnosu na druge u nizu slogova kojemu pripada. Ta se istaknutost uglavnom postiže silinom, tonom i duljinom, pa se naglasak katkada definira kao istovremeni ostvaraj tih triju svojstava.

U skladu s tom definicijom, naglasak se dugo vremena promatrao kao monolitan, neraščlanjiv spoj svojih triju sastavnica. Čak i u hrvatskom jeziku, u kojem se silina, ton i duljina kombiniraju na razne načine tvoreći četiri različita tzv. naglasaka, prozodijske se jedinice koje se ostvaruju u govoru uglavnom prikazuju kao nešto nerazdjeljivo. Ukratko, četiri se hrvatska naglasaka i zanaglasna dužina promatraju upravo kao pet jedinica, koje se, doduše, sastoje od elementarnijih sastavnica, ali se te sastavnice ne mogu prikazati odvojeno (ili za to jednostavno nema potrebe).¹ Prema tome, hrvatsko je naglašavanje potpuno drugačije od svih ostalih i s njima ima malo zajedničkoga. Na sličan se način često prikazivala i prozodija drugih jezika – pravoj prirodi prozodijskih jedinica (tzv. naglasaka, tonova i slično) uglavnom se nije pridavala prevelika pažnja.

Sredinom 20. stoljeća nastao je generativno-transformacijski pristup jeziku. Budući da je svrha toga pristupa ponajprije utvrđivanje načina na koji se apstraktni jezik, koji se nalazi u umu govornika, pretache u konkretni govor, koji izgovaramo i čujemo, njegovi su pristalice pokušali objasniti u kakvom je obliku naglasak pohranjen u govornikovu umu i prema kakvim pravilima od tih apstraktnih jedinica nastaju, recimo, četiri hrvatska naglasaka i zanaglasna dužina.²

Generativni lingvisti u jeziku razlikuju temeljnu i završnu razinu prikaza. Prva sadrži ono što govornik zna napamet, što je zapamtio tijekom usvajanja jezika i što se ni iz čega i nikakvim pravilima ne može izvesti.³ Iz jedinica na toj razini izvodi se

¹ Hrvatski se naglasak najčešće opisuje na sljedeći ili sličan način. Naglašeni se slog odlikuje većom silinom, može biti dug ili kratak te može imati uzlazan ili silazan ton. Zanaglasni slogovi mogu također biti dugi (zanaglasna dužina). Uzlazni naglasci (dugi i kratki) mogu stajati na svakom slogu osim na zadnjem, a silazni (također dugi i kratki) samo na prvom slogu riječi (prihvaća se doduše i nepočetni silazni naglasak, barem za neke skupine riječi). Dakle, opisuju se "naglasci" i njihova raspodjela, a ne raspodjela njihovih sastavnica, što bi bilo, kako će se ubrzo vidjeti, mnogo jednostavnije i prirodnije.

² O klasičnoj teoriji generativne fonologije vidi Mihaljević 1991.

³ Morfemi, neka njihova obilježja, značenje i slično, kao i razne jezične nepravilnosti, nalaze se u tzv. umnom rječniku (mentalnom leksikonu). Za svojstva morfema koja su određena u umnom rječniku kaže

pomoću pravila koja govornik također zna napamet (mada ih nije svjestan) završna razina – govor.

Na temeljnoj su razini morfemi prikazani kao nizovi fonema, a fonemi pak kao skupovi binarnih razlikovnih obilježja koja se istovremeno ostvaruju (npr. otvornik /o/ je [+silabički, –nizak, –visok, +stražnji] i slično). Prozodijska su svojstva također prikazana pomoću takvih obilježja – postoji obilježje [naglašen] i tonska obilježja.⁴ Duljina se često smatra fonološkim, a ne naglasnim svojstvom te se prikazuje pomoću obilježja [$\pm$ dug] ili gdjekad [$\pm$ napet]; njome se opisuju dugi samoglasnici, ali i udvojeni suglasnici, geminate.⁵

Prozodijska se obilježja tijekom derivacije pridružuju matricama fonema te otad s ostalim obilježjima u njima čine cjelinu. Prikažimo to na primjerima iz hrvatskog jezika. Prema klasičnom generativnom pristupu, u hrvatskom postoji naglasno obilježje [$\pm$ visok]. Mjesto naglaske, prema nekim teorijama, proizlazi iz naglasnih svojstava morfema, koja su dio njihova leksičkog opisa – to je slog čija je prva mora označena visokim tonom. Na prethodnom se slogu, ako ga ima, ostvaruje fonetski uzlazni ton, tradicionalni “uzlazni naglasak” (dakle, zapravo je naglašen prvi zanaglasni slog). Ako je pak visoki ton svojstvo prve more početnoga sloga, fonetskoga uzlaznog tona nema, jer se on nema gdje ostvariti, pa se taj (naglašeni) slog doima silaznim. Riječi koje se sastoje od morfema bez temeljnoga visokog tona automatski dobivaju visoki ton na prvoj mori početnog sloga – ponovno silazni naglasak. Duljina je pak obilježje samoglasnika i također je, mada ne uvijek, prisutna u leksičkom opisu morfema.

Na primjer riječi *gláva* i *mêd* – u umnom su rječniku pohranjeni morfemi *gla:v-*, *med-*, *-a* i *-A* te njihova naglasna (i druga) svojstva – *gla:v-*, *med-* i *-A* nemaju visokoga tona, dok *ga* *-a* ima. Spajanjem tih morfema nastaju nizovi *gla:v+’a* i *med+A*. U prvoj riječi, u slogu ispred morfema *-a*, obilježenoga visokim tonom, nastaje fonetski uzlazni ton – dugouzlazni naglasak. U drugoj pak riječi nijedan morfem nema visoki ton, pa se on automatski pridružuje prvoj mori početnoga sloga: *m’è:d*. Slijed visokoga tona na prvoj mori i niskih tonova na ostalima opaža se kao silazni (ovdje dugi) naglasak.⁶

---

se da su dio leksičkoga opisa morfema.

⁴ Tonska su obilježja [$\pm$ visok], [$\pm$ srednji], [$\pm$ nizak], [$\pm$ uzlazan], [$\pm$ silazan], [$\pm$ silazno-uzlazan] i slično (Katamba 1989.: 53 – 54). Prikladniji način prikazivanja tona vidi u Mihaljević 1991.: 62 – 67, i Mandić 2005.a: 176 – 189. Za obilježje [naglašen] smatralo se da ima nekoliko vrijednosti, pri čemu [1 naglašen] označava slog s tzv. glavnim naglaskom, [2 naglašen] onaj sa sekundarnim itd. O tome će se više govoriti u drugom poglavlju.

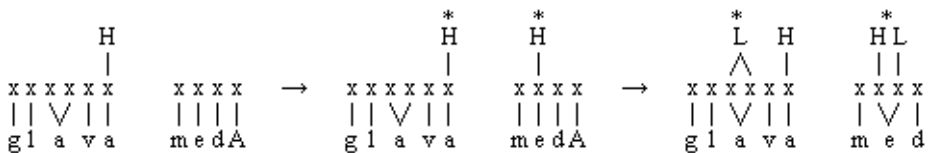
⁵ Dugi fonemi obično su i napeti, pa je jedno od tih dvaju obilježja uglavnom zalihosno. S druge strane, postoje jezici u kojima je obilježje napetosti neovisno o duljini. Tako, primjerice, u škotskom engleskom napeti otvornici mogu biti dugi i kratki. O odnosu duljine i napetosti u engleskim dijalektima vidi u Giegerich 1995.: 99 – 102, 227 – 235.

⁶ Samoglasnik u korijenu dulji se nakon gubljenja apstraktnoga poluglasa /A/ koji je prisutan na temeljnoj razini prikaza. Duljina, dakle, u ovom primjeru nije dio leksičkoga opisa morfema, već nastaje

Jasno je, dakle, da se u generativnom, za razliku od tradicionalnih pristupa prozodiji, odvojeno promatraju temeljne sastavnice naglasaka te njihov međuodnos, kao i pravila koja njima upravljaju stvarajući konkretne, govorne oblike.⁷

Na temelju klasičnih teorija generativne gramatike nastao je sedamdesetih godina 20. stoljeća tzv. autosegmentni pristup. Uveo ga je 1976. Amerikanac John Goldsmith. Posebnost je toga pristupa to što se različite razine prikaza u njemu prikazuju kao višedimenzionalne – kao da se i same sastoje od nekoliko razina. Te su razine (engleski *tiers*) predstavljene nizovima jedinica, a međusobno su povezane crtama pridruživanja. Povezane se jedinice ostvaruju istovremeno. Prednost je autosegmentne fonologije, uz ostalo, i činjenica da pojedina pravila tu mogu djelovati na samo jednoj od razina, bez izravnog utjecaja na druge.⁸ No pogledajmo primjer iz našeg jezika.

Dvije već spomenute riječi: *gláva* i *mêd*, mogu se prikazati kao da imaju tri razine – fonemsku, vremensku (tzv. okosnicu) i tonsku. Jedinice na jednoj mogu biti spojene i s dvjema jedinicama na drugoj. Silina tu nije prikazana kao obilježje, već kao relativna istaknutost sloga (o čemu će se više govoriti kasnije). U prvog je riječi visoki ton (H) pridružen prvog (i jedinog) morfema -a, a slogu u kojem se ta mora nalazi pridružuje se i silina (*), koja se potom posebnim pravilom pomiče na prethodni slog. U riječi *mêd* pak nema visokoga tona – on se automatski pridružuje prvog mori u riječi, a istomu se (ovdje i jedinomu) slogu potom pridružuje i silina. Ostale more automatski dobivaju niski ton (L). Slijed visokog i niskog tona u naglašenom slogu opaža se kao silazni ton (naglasak), a slijed niskoga tona u naglašenom slogu i zanaglasnoga visokog tona kao uzlazni ton. Prema tome, završna razina prikaza nastaje ovako:

Važne su sljedeće činjenice: 1. duljina je prikazana tako što su dugim samoglasnicima pridružene dvije jedinice u okosnici, a kratkima jedna (jedinice pridružene samoglasnicima ujedno predstavljaju more); 2. fonološki je relevantan samo visoki ton, jer niski se pridružuje automatski, dakle predstavlja fonetsko, a ne fonološko obilježje; 3. razlika između uzlaznog i silaznog tona (naglasaka) također je fonetska i temelji se na položaju siline u odnosu na visoki ton; 4. položaj siline u

tijekom derivacije. Apstraktni poluglas /A/ zapravo je nastavak nominativa jednine muškoga roda, a na završnoj se razini prikaza ostvaruje kao tzv. nulti morfem.

⁷ Prikaz generativnoga opisa hrvatskoga naglasaka ovdje je bitno pojednostavljen, a naveden je samo kao ilustracija toga pristupa jeziku. Podrobniji prikaz vidi u Browne i McCawley 1965.

⁸ Sažet prikaz autosegmentne fonologije vidi u Mandić 2005.a.

odnosu na visoki ton ovisi samo o pravilu unazadnoga pomaka. Drugim riječima, u hrvatskom naglasnom sustavu postoji samo jedan, visoki ton te silina, koja se uglavnom ostvaruje u prethodnom slogu (ako takav postoji). To objašnjava i zašto je u hrvatskom jeziku zadnji slog riječi uglavnom nenaglašen (ali može sadržavati visoki ton) te zašto silazni naglasak s početnoga sloga katkada prelazi na prednaglasnicu.⁹

Autosegmentni pristup naglasku donekle slični klasičnim generativnim pristupima, no po mnogim se karakteristikama od njih razlikuje. Jedna od razlika, možda i najvažnija, odnosi se na pristup prozodijskim obilježjima – dok se u starijim generativnim teorijama ona prikazuju jednako kao razlikovna fonemska obilježja i među njima se ne čini nikakva razlika, u autosegmentnom pristupu nije tako. O čemu je zapravo riječ i o važnosti te razlike dalje će se govoriti nakon detaljnijega osvrtu na naglasna obilježja.

2. Kako se ostvaruje naglasak

Naglasni postupci

Kako je navedeno u definiciji s početka teksta, istaknutost koju nazivamo naglaskom postiže se trima svojstvima – silinom, visokim tonom i duljinom. Drugim riječima, naglašeni su slogovi viši te nešto duže traju od nenaglašenih, a uglavnom se izgovaraju i s jačom izdisajnom energijom. Ta se tri prozodijska obilježja, koja su u raznim omjerima zastupljena u svim jezicima svijeta, katkada nazivaju pozitivnim naglasnim postupcima.¹⁰ U mnogim se jezicima, k tome, istaknutost naglašenoga sloga pojačava neutralizacijom nekih opreka u nenaglašenom položaju. Tako se u talijanskom i slovenskom, na primjer, dokida opreka po napetosti kod srednjih otvornika, a u kineskom se neutralizira razlika među tonovima. Takve se pojave nazivaju negativnim naglasnim postupcima.¹¹ Recimo najprije nekoliko riječi o pozitivnim naglasnim postupcima.

Silina je relativna glasnoća kojom se izgovara neki slog. U nekim jezicima postoji nekoliko razina siline, koje se očituju kao različiti stupnjevi naglašenosti, pa se govori o primarnom naglasku, sekundarnom naglasku itd. Silina nigdje nije određena kao apsolutna vrijednost – njezin se položaj te hijerarhija među raznim stupnjevima naglašenosti (tamo gdje ih ima) određuju međusobnim uspoređivanjem slogova u govornom lancu. K tome, silina ovisi i o glasnoći govora – što je govor glasniji, jača je i silina. Sve dakle upućuje na to da je silina relativna vrijednost.¹²

⁹ U sklopu autosegmentne fonologije postoji nekoliko teorija o hrvatskom naglasku. Prikazani je primjer u skladu s jednom od njih. O autosegmentnom pristupu hrvatskom naglašavanju vidi Babić 1988., Babić i Josipović 1991. i Jelaska 2004.

¹⁰ Garde 1993.: 41 – 43.

¹¹ Garde 1993.: 45 – 48.

¹² Vidi i Jelaska 2004.: 195 – 196. Jelaska umjesto *silina* koristi izraz *udar*.

Duljina kao naglasni postupak najočitija je u jezicima u kojima ne postoji opreka po kvantiteti slogotvornih glasova. Samoglasnik u naglašenom slogu može biti dosta dulji od onih u ostalim slogovima. Dobar su primjer naglašeni slogovi u ruskom i talijanskom jeziku te u zagrebačkom gradskom govoru. Postoji li u jeziku fonološka opreka između dugih i kratkih samoglasnika, duljina kao naglasni postupak može biti jedva primjetna. U češkom jeziku, primjerice, postoji ta opreka i naglasak ne utječe previše na kvantitetu samoglasnikā mada su oni u naglašenim slogovima i tu nešto duži od onih u nenaglašenima. U novogrčkom su pak svi slogovi (i naglašeni) uvijek kratki, a naglašenost se uglavnom postiže silinom. Stoga se opažanje naglašenoga sloga tu ponajprije temelji na silini, dok u ruskom jeziku ono uvelike ovisi i o duljini.¹³

Kada je riječ o tonu, treba napomenuti da u većini jezika kao naglasni postupak djeluje samo jedan, visoki ton, pa se često govori o visini (engleski *pitch*).¹⁴ Kao i silina, i ton je relativan pojam čija se vrijednost određuje u odnosu na vrijednost susjednih tonova – visoki ton mora biti viši od susjednoga niskog. S druge strane, dva glasa jednake visine ne moraju biti i fonološki jednako visoka, pa jedan može nositi visoki, a drugi niski ton.¹⁵

To su, ukratko, najvažnija svojstva triju pozitivnih naglasnih postupaka. Dodajmo još samo da ton i duljina (što se iz opisa dade naslutiti), a prema mišljenju nekih i silina, mogu imati i razlikovnu ulogu, no o tome će se više govoriti kasnije. K tome, uloga tih triju svojstava, ponajprije tona, te njihov međusoban odnos osnova su jedne od temeljnih tipoloških podjela jezika s obzirom na naglasak. Ta će podjela, uz onu koja se temelji na položaju naglasaka u riječi, biti prikazana u posljednjem poglavlju. Slijedi kratak prikaz negativnih naglasnih postupaka.

Negativni naglasni postupci postoje u manjem broju jezika. U nekima od njih kao takvo funkcionira dokidanje tonskih ili kvantitativnih opreka u nenaglašenim slogovima. Već je spomenut kineski (točnije mandarinski), u kojem se u nenaglašenom položaju svi slogovi (koji inače nose jedan od četiriju tonova) ostvaruju s nekim neutralnim tonom čija fonetska svojstva uglavnom ovise o tonu prethodnoga, naglašenog sloga. U mnogim se jezicima u nenaglašenim slogovima neutraliziraju neke fonološke opreke u sustavu otvornika. Uz već spomenuto dokidanje opreke po napetosti među srednjim otvornicima u talijanskom i slovenskom, navedimo još dvije slične pojave u dva druga jezika. U ruskom se jeziku u nenaglašenom položaju srednji

¹³ O duljini vidi i Jelaska 2004.: 197 – 198.

¹⁴ Ovdje će se koristiti izraz *ton* da bi se izbjegle nedoumice. Visinom se, naime, naziva i subjektivno opažanje glasova povezano s frekvencijom vibriranja glasnica – što je ona viša, to je viši i glas. Tijekom govora visina glasa se stalno mijenja i ta se pojava naziva intonacijom. O tonu i intonaciji vidi Dobrovolsky i Katamba 1997.a: 41 – 48.

¹⁵ Na primjer, u mnogim afričkim tonskim jezicima postoji tzv. spuštanje (*downdrift*), intonacijska pojava u kojoj se pod utjecajem niskih tonova visina glasa prema kraju rečenice spušta (silazna intonacija). Posljednji visoki ton u rečenici pritom može biti mnogo niži od prvog niskog, no u odnosu na ton susjednih slogova visoki su tonovi uvijek viši od niskih. O tonskim pojavama u nekim afričkim bantuskim jezicima vidi u Clements i Goldsmith (ur.) 1984.

otvornici /e/ i /o/ stapaju s /i/, odnosno /a/, a u irskom – u kojem se u svim slogovima čuvaju opreke među dugim otvornicima, no samo u naglašenima i opreke između kratkih – u nenaglašenim su slogovima svi kratki otvornici reducirani u /ə/.¹⁶

Reduciranje samoglasnika i dokidanje opreka među njima kao naglasni postupak tipično je za jezike s jakim kulminativnim naglaskom. U nekim se jezicima uslijed rečenične intonacije ili čega drugog (osobito u brzom govoru) često poništavaju pozitivni naglasni postupci – u tom su slučaju negativni naglasni postupci jedini pokazatelj mjesta naglasaka.¹⁷

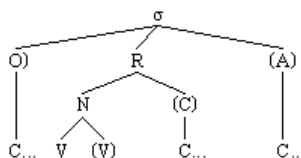
Nosilac i područje naglasaka

Iz definicije s početka teksta proizlazi da je nosilac naglasaka, odnosno odsječak govornoga lanca koji je obuhvaćen istaknutošću, slog. Međutim, na to pitanje još nije dan općeprihvaćen odgovor. Prema mnogim teorijama, naglasna istaknutost obuhvaća cijeli slog, dok prema drugima naglasna obilježja preuzima samo samoglasnik u slogu ili pak samo slogovna rima.¹⁸ Postoje pokazatelji da se istaknutost koju nazivamo naglaskom očituje na rimi. Naime, u mnogim jezicima upravo taj dio sloga nekako utječe na naglašavanje. U latinskom je, na primjer, naglašen predzadnji slog riječi ako je dug (dakle ako mu se rima grana, tj. sadrži odstup ili dvomornu jezgru). Ako je pak taj slog kratak (ima jednomornu rima), naglašen je treći slog od kraja riječi (antepenultima). S druge strane, pristup sloga nema nikakav utjecaj na prozodiju.

¹⁶ Zbog dokidanja nekih fonoloških opreka kod otvornika u nenaglašenom položaju u nekim je jezicima inventar otvornika koji se mogu ostvariti u nenaglašenim slogovima znatno siromašniji od onoga u naglašenim slogovima. Engleski jezik, na primjer, ima veoma bogat sustav otvornika, no u nenaglašenom položaju mogu stajati samo poluglas /ə/ i kratko (nenapeto) /i/ (Giegerich 1995.: 66 – 69).

¹⁷ Tako se u ruskom jeziku u vezniku *no*, koji često gubi pozitivna naglasna svojstva, otvornik /o/ nikad ne izjednačuje sa /a/. Stoga se taj veznik mora smatrati uvijek naglašenim (Garde 1993.: 48).

¹⁸ Slog se sastoji od dva dijela: pristupa (O, *onset*) i rime (R, *rhyme*). Pristup je prvi dio sloga, a sastoji se od jednog ili nekoliko suglasnika (ovisno o jeziku). Rima se dijeli na jezgru (N, *nucleus*), koju predstavlja silabički fonem, i odstup (C, *coda*), koji se sastoji od jednoga ili nekoliko suglasnika. U nekim jezicima postoji dodatak (A, *appendix*), koji se mora smatrati neovisnim od rime jer se ne pojavljuje slobodno u svim dijelovima riječi, već samo u završnom slogu. Struktura sloga može se prikazati na sljedeći način:

Središnji je i jedini obavezni dio sloga jezgra. Postojanje rime kao cjeline odvojene od pristupa opravdano je jer u mnogim jezicima upravo o njoj ovisi, na primjer, duljina sloga. Pristup, naprotiv, koliko god da je dug, ne utječe na kvantitetu sloga kao cjeline (Mihaljević 1991.: 42 – 43).

Prema Paulu Gardeu, u nekim je jezicima nosilac naglasaka mora.¹⁹ U tim jezicima nužno postoji opreka po duljini, pa se kratak slog definira kao jedna mora, a dug kao dvije.²⁰ Garde tvrdi da se u tim jezicima naglasak može pomicati unutar sloga, s jedne more na drugu te kao primjer navodi starogrčki jezik, u kojem se različit položaj naglasaka unutar (dugoga) sloga očituje kao razlika između uzlaznoga (akutskog) i silaznog (circumfleksnog) tona. Slično je i u mnogim hrvatskim dijalektima.²¹ Međutim, točnije bi bilo – kako se vidi i iz primjera navedenih u prikazu autosegmentne teorije u prvom poglavlju – pretpostaviti da je i tu nosilac naglasaka (zapravo siline) cijeli slog ili bar rima, a da mora funkcionira kao nosilac (visokoga) tona. Dakle, starogrčki silazni i uzlazni ton (ako su doista bili takvi) površinski su odraz položaja visokoga tona u jezgri sloga.²²

Pretpostavimo da je nosilac naglasaka slog. Prema već nekoliko puta spominjanoj definiciji, naglasak je istaknutost jednoga sloga u odnosu na ostale u nizu slogova kojemu pripada. No čime je određen i što je uopće taj “niz slogova kojemu pripada” istaknuti slog? Paul Garde taj (ograničeni) niz slogova naziva *naglasnom jedinicom* te ga približe određuje kao značenjsku kategoriju, dakle riječ je o jedinici kojoj je pridruženo određeno značenje, poput morfema, riječi, sintagme, pa i rečenice.²³ Unutar te jedinice ostvaruje se tzv. naglasni kontrast – opreka između naglašenog i nenaglašenih slogova. Može se stoga reći da je naglasna jedinica zapravo područje naglasnoga kontrasta.²⁴

Naglasne jedinice, koje se češće nazivaju fonetskim ili prozodijskim riječima, u nekim se jezicima podudaraju s riječju, što znači da svaka riječ ima svoj naglasak. U većini jezika, međutim, među kojima je i hrvatski, naglasne jedinice mogu obuhvaćati i po nekoliko riječi. U tom slučaju samo jedna od njih ima vlastiti naglasak, dok su ostale nenaglasnice (klitike). Klitike nemaju vlastitoga naglasaka, već ulaze u područje naglasaka naglasonosne riječi. Naglasak se unutar naglasne jedinice ponaša u skladu s pravilima pojedinoga jezika, a može se ostvariti i na klitici, kako se vidi na sljedećim primjerima iz našeg jezika: *nà rŭke, ŭ kući* i slično. S druge strane, u nekim jezicima jedna riječ može sadržavati nekoliko naglasaka, pa tako i naglasnih jedinica.²⁵

¹⁹ Garde slog, odnosno moru kao nosioce naglasaka naziva *naglašljivim jedinicama*. Više o mori kao nosiocu naglasaka vidi u Garde 1993.: 15 – 17.

²⁰ U mnogim se jezicima, međutim, i slogovi s odstupom smatraju dugima, što znači da u tim jezicima odstup predstavlja jednu moru. No tu ne može biti riječ o mori kao nosiocu naglasaka (Spencer 1996.: 100 – 102).

²¹ Vidi u Babić 1988. te u Babić i Josipović 1991.

²² Ako je visoki ton na prvoj mori, a (automatski) niski ton na drugoj mori dugoga sloga, taj se slog opaža kao silazan, ako je obrnuto, opaža se kao uzlazan.

²³ Garde 1993.: 18 – 20, 55 – 59.

²⁴ Garde 1993.: 13 – 14.

²⁵ Riječi s nekoliko naglasaka uobičajene su u germanskim jezicima i irskom. U romanskim i slavenskim jezicima puno su rjeđe, uglavnom su to novije složenice ili tuđice.

O tome kako se određeni slogovi i zašto baš oni grupiraju u naglasne jedinice, ovdje se neće govoriti, no treba spomenuti neke od važnih posljedica toga grupiranja. Iz činjenice da je naglasna jedinica značenjska kategorija, utvrdiva na morfosintaktičkoj i leksičkoj razini, proizlazi jedna od uloga naglasaka – isticanje fonetske riječi kao zasebne jedinice u govornom lancu. Posljedica je isticanja riječi i to da se među njima opažaju granice, a funkcija je naglasaka i postizanje ritmičnosti govora.

Sporedni naglasak i naglasna jeka

Kada se govorilo o pozitivnim naglasnim svojstvima, u odlomku o silini rečeno je i to da u mnogim jezicima postoji nekoliko razina siline. U tim jezicima među slogovima nekih riječi postoji hijerarhija koja se utvrđuje uspoređivanjem prozodijskih svojstava slogova. Naglašene riječi tako imaju primarni ili glavni naglasak, a katkada i sekundarni, pa i tercijarni. Potonja dva su tzv. sporedni naglasci.²⁶

Pored toga, neki akcentolozi razlikuju “pravi” sporedni naglasak od tzv. naglasne jeke,²⁷ smatrajući da je svaki naglasak (bilo glavni, bilo sporedni) neovisan od ostalih te da pripada zasebnoj naglasnoj jedinici. Tako primjerice u njemačkom jeziku, u kojem su korijeni riječi uvijek naglašeni, kada se nekoliko korijena spoji u složenicu, svaki od njih zadržava svoj naglasak. Jedan od njih tada postaje glavni, a ostali su sporedni. Tako su, na primjer, riječi *Jahr* (“godina”) i *hundert* (“sto”) spojivši se u složenicu *Jàhrhúndert* (“stoljeće”) sačuvali svoj naglasak, s time da je prvi postao sporedni, a drugi glavni.

Naglasna jeka pak, koja je u nekim jezicima veoma jaka (npr. u finskom) silina je koja se ostvaruje u podjednanim razmacima od mjesta “pravoga” naglasaka. Ona ponajprije ovisi o položaju naglasaka, a katkad i o slogovnoj strukturi riječi, te je povezana s ritmičkim ustrojem govora. Za razliku od “pravoga” sporednog naglasaka, naglasna jeka pripada istoj naglasnoj jedinici kao i naglasak. U finskom se jeziku, na primjer, ona u pravilu ostvaruje na trećem slogu riječi, a u dužim riječima katkada na četvrtom (ako je duži od trećega): *júmalàton* (“bezbožnik”), *júmalatònta* (“bezbožan”).²⁸

Mnogi akcentolozi, međutim, i naglasnu jeku i naglasak promatraju isključivo kao istaknutost, bez obzira na način na koji nastaju, te ne čine razlike među njima. O opravdanosti razlikovanja tih dviju prozodijskih pojava nakratko će se govoriti u prikazu podjele jezika s obzirom na mjesto naglasaka.

---

²⁶ Relativnom istaknutošću jedinica te pojavama koje su povezane s tom istaknutošću bavi se metrička fonologija. O toj grani fonologije vidi Mihaljević 1991. i Mandić 2005.b.

²⁷ Garde 1993.: 43 – 45.

²⁸ Garde 1993.: 44.

Naglasak i razlikovna fonemska obilježja

U kratkom opisu generativnoga pristupa jeziku u prvom poglavlju rečeno je da su fonemi u tim teorijama predstavljeni skupovima razlikovnih obilježja. Ta obilježja zapravo uglavnom predstavljaju položaj ili pokrete govornih organa tijekom izgovora nekoga fonema. Na primjer obilježje [+zvučan] znači da titraju glasnice, [+visok] da se tijelo jezika podiže iz neutralnoga položaja, [–stražnji] da se glas ne tvori pomoću stražnjega dijela jezika itd.²⁹ Obilježja su binarna, tj. imaju dvije vrijednosti – pozitivnu i negativnu. Te su vrijednosti apsolutne – glasnice ili titraju ili ne, jezik je ili podignut ili nije, usne ili jesu zaobljene ili nisu itd., i nema nekakve treće, srednje mogućnosti. Kako je već rečeno, sličnim su se obilježjima isprva prikazivala i prozodijska svojstva glasova.

Međutim, problem se pojavio već na samom početku, a proizašao je iz činjenice da slogovi nisu jednostavno ili naglašeni ili nenaglašeni, već među njima postoji svojevrsna hijerarhija. Da bi se priroda te hijerarhije razjasnila, Noam Chomsky i Morris Halle su u knjizi *The Sound Pattern of English*, pretpostavljajući da govornici engleskog jezika razlikuju pet razina naglašenosti, uveli posebno obilježje [naglašen], koje je moglo imati vrijednost [–naglašen] te još četiri vrijednosti označene brojkama od jedan do četiri [1 naglašen], [2 naglašen] itd., koje su trebale označavati stupanj istaknutosti. Negativna se vrijednost katkada prikazivala kao peti stupanj naglašenosti [5 naglašen].³⁰

No ubrzo je postalo jasno da se naglasak na taj način ne može zadovoljavajuće opisati. Naime, razlikovna se obilježja shvaćaju kao apsolutne vrijednosti koje su ili prisutne ili odsutne u matrici nekoga odsječka. Tako je otvornik /o/ [+zaobljen] jer su pri njegovu izgovoru usne zaobljene i kad je otvornik izoliran iz okoline. No ima li smisla označiti neki izolirani slog, na primjer, obilježjem [3 naglašen]?

Kada su 1977. Mark Liberman i Alan Prince u članku *On Stress and Linguistic Rhythm* opisali naglasak ne kao apsolutnu, već kao relativnu istaknutost, koja se može utvrditi samo u odnosu na istaknutost ostalih jedinica u istom nizu, a izdvojena iz svoje okoline ne može se definirati, tumačenje naglasnih opreka bitno se promijenilo.³¹

Pogledajmo primjer. Kada se govori o razlikovnosti naglasaka, često se navode primjeri poput ruskih riječi *múka* ("muka") i *muká* ("brašno") ili pak engleskih *im'port* ("uvoziti") i *'import* ("uvoz"). I doista, te se riječi razlikuju samo po naglasku. No priroda toga razlikovanja drugačija je od opreke koja se ostvaruje u minimalnim parovima putem razlikovnih obilježja. Potonja, naime, djeluju na paradigmatskom planu – ostvaruju se kao svojstva fonema te stoje u opreci prema vlastitoj odsutnosti.

²⁹ Popis razlikovnih obilježja te njihovo tumačenje vidi u Mihaljević 1991. i Katamba 1989.

³⁰ Katamba 1989.: 222.

³¹ Liberman i Prince zadržavaju binarno(!) obilježje [$\pm$ naglašen], no definiraju ga kao relacijsko – ono nije neko nutarnje svojstvo fonema, već prikazuje odnos među slogovima u nizu (Liberman i Prince 1977.: 261 – 264). E. O. Selkirk pak to obilježje potpuno ukida (Selkirk 1980.).

Njihova prisutnost ili odsutnost u matrici jednoga odsječka ne ovisi izravno o njihovoj prisutnosti ili odsutnosti u matricama drugih odsječaka. Tako se hrvatski par *biti* – *piti* razlikuje po tome što je /b/ [+zvučan], a /p/ [-zvučan], odnosno kod /b/ glasnice titraju, a kod /p/ ne. To su apsolutna obilježja, zamjetna i onda kad se fonem izgovori zasebno.

Naglasna obilježja, za razliku od toga, djeluju na sintagmatskom planu – njihova odsutnost na jednom mjestu u govornom lancu pretpostavlja prisutnost na drugom. Stoga ne može postojati ni riječ s dva glavna naglaska ni izolirana riječ bez naglaska – primjeri kao ***[ˈmuˈka]* ili ***[muka]* jednostavno nemaju smisla. Jasno je, dakle, da je riječ o relativnoj vrijednosti jedinica, koja se može definirati samo na osnovi usporedbe s vrijednostima okolnih jedinica.

Slično pravilo vrijedi i za ton. Za zasebno izgovoreni slog nemoguće je reći koji ton nosi – to se može utvrditi samo usporedbom s drugim slogovima. Moguće je, doduše, izgovoriti primjerice glas /a/ s hrvatskim dugosilaznim naglaskom [â] ili s tzv. čakavskim akutom [ã], no nosilac tona u hrvatskom je mora i razlika između tih dvaju tonova odraz je, kao što je ranije rečeno za starogrčki, položaja temeljnoga visokog tona unutar jezgre sloga (vidi bilješku 22). Izgovori li se neki kratki otvornik, nemoguće je utvrditi nosi li on visoki, niski ili pak srednji ton.

Ovo što je rečeno za naglasak i ton, međutim, ne odnosi se i na razlikovnu duljinu. Hrvatske se riječi *lûk* i *lûk* razlikuju po fonološkoj duljini otvornika, a ne po nekom prozodijskom svojstvu – duljina tu nije relativna vrijednost i otvornik /u/ može se bez problema zasebno izgovoriti, kao kratko /u/ i kao dugo /u:/.

Ukratko, glavna razlika između razlikovnih obilježja fonema i naglasnih obilježja očituje se u činjenici da je vrijednost prvih apsolutna te se ona ostvaruju i u izoliranom izgovoru fonema koji karakteriziraju, dok su potonja relativna te ovisе o okolini i izvan nje ih je nemoguće definirati.

3. Tipološke podjele jezika s obzirom na naglasak

Jezici se s obzirom na svojstva svoga naglasnog sustava obično dijele po dvama kriterijima. Prvi je uloga tona u naglasnom sustavu, a drugi mjesto naglaska u (fonetskoj) riječi. Pogledajmo najprije podjelu prema tonskom kriteriju.

Podjela jezika po ulozi tona

Jezici se ovisno o ulozi koju ton ima u njihovu naglasnom sustavu dijele na jezike s kulminativnim (ili ekspiratornim), visinskim i tonskim naglaskom. U jezicima s kulminativnim naglaskom silina (koju najčešće, ako ne i uvijek, prati visoki ton, a često i duljina) obuhvaća cijeli slog (ili rimu). Nenaglašeni su slogovi u tim jezicima akustički često mnogo slabiji od naglašenoga, pa su podložni redukciji. Takvi su svi europski

jezici osim baltičkih, nekih slavenskih i germanskih te livskoga (ugrofinski) – ali i brojni jezici izvan Europe.

Drugoj skupini jezika pripadaju oni u kojima je svakoj naglašenoj riječi pridružen jedan razlikovni visoki ton. Taj je ton uglavnom na neki način povezan sa silinom, a slogovi (ili more) kojima on nije pridružen automatski dobivaju fonetski niski ton. Od jezika s visinskim naglaskom spomenimo japanski, švedski te hrvatski, a najvjerojatnije je takav bio i starogrčki jezik. U nekima od tih jezika visoki ton može biti pridružen samo jednoj mori (standardni hrvatski), dok u drugima on može biti proširen i na nekoliko slogova (japanski). Različiti tonovi koji se očituju na završnoj razini (u govoru) u nekim visinskim jezicima (npr. hrvatskom) samo su odraz jednoga temeljnog tona – visokoga.³²

U tonskim jezicima pak postoje dva ili više različitih tonova koji su dio leksičkog opisa morfema te se na njima temelje određene značenjske razlike. Drugim riječima, i u tim jezicima, kao i u visinskim, ton ima razlikovnu ulogu, samo što je u visinskim jezicima visoki ton u opreci (bolje rečeno, kontrastu) s nepostojanjem visokoga tona na ostalim slogovima (morama), dok u tonskima postoji opreka između nekoliko tonova (koja se, međutim, također utvrđuje na sintagmatskom planu).³³

Tonovi koji postoje u tonskim jezicima mogu se podijeliti na nekoliko vrsta. Temeljna je podjela na ravne i obrisne (konturne) tonove, a potonji se dalje dijele na jednostavne i složene. Ravni su, na primjer, visoki, niski i srednji ton, jednostavni obrisni su uzlazni i silazni, a složeni obrisni su uzlazno-silazni, silazno-uzlazni itd. Obrisni se tonovi mogu prikazati kao slijedovi ravnih tonova. Ravni tonovi postoje u mnogim afričkim i nekim američkim jezicima, dok su obrisni česti u jezicima jugoistočne Azije.

Tonski se sustavi mogu podijeliti i s obzirom na jezičnu razinu na kojoj se očituje razlikovnost tona. Tako postoji leksički ton, koji služi za razlikovanje značenja riječi, te gramatički ton, koji služi kao obilježje raznih gramatičkih kategorija. Leksički ton imaju brojni jezici Dalekog istoka, primjerice mandarinski, u kojem se riječi *dā* ("graditi"), *dá* ("postići"), *dǎ* ("velik") i *dà* ("udariti") razlikuju samo po tonu.³⁴ Gramatički je ton pak čest u afričkim jezicima (npr. u nigersko-kordofanskima) – u jeziku luganda, primjerice, pomoću tonova se mogu razlikovati neki glagolski oblici: *àsómá* ("on/ona čita"), *àsòmá* ("koji/koja čita").³⁵ Ima, naravno, i miješanih sustava, u kojima je i leksičko i gramatičko značenje djelomično obilježeno tonom. I takvi su jezici prilično česti u supsaharskoj Africi.

³² O visinskom naglasku vidi u Katamba 1989.: 208 – 211.

³³ O tonskim jezicima vidi u Katamba 1989.: 186 – 188, 190 – 196.

³⁴ Tonovi u navedenim riječima su redom: visoki, uzlazni, silazno-uzlazni i silazni (Steinbergs 1997.: 378).

³⁵ Jezik luganda pripada bantuskom ogranku nigersko-kordofanske jezične porodice. Govori se u Ugandi. Navedeni je primjer preuzet iz Katamba 1989.: 187.

Podjela jezika po mjestu naglasaka

Druga tipološka podjela jezika o kojoj će se govoriti zasniva se na mogućem položaju naglasaka unutar fonetske riječi. Prema tom se kriteriju jezici dijele na sustave s vezanim, slobodnim i ograničeno slobodnim naglaskom.

U jezicima s vezanim naglaskom mjesto naglasaka određuje se u odnosu na granicu riječi. Tako, primjerice, u češkom, mađarskom i finskom naglasak beziznimno stoji na prvom slogu riječi, u francuskom je pak uvijek naglašen zadnji slog, u poljskom, velškom i svahiliju najčešće predzadnji, a u makedonskom treći od kraja. U nekim su jezicima te skupine za određivanje mjesta naglasaka važne i neke fonološke informacije.³⁶ Tako je na primjer u latinskom, o čijem se naglašavanju već govorilo, te u pendžapskom, u kojem je naglašen posljednji nezavršni dugi slog riječi ako takav postoji, a ako su svi (nezavršni) slogovi kratki, naglasak je na početku riječi.³⁷ I neki rubni hrvatski govori imaju vezani naglasak.³⁸ U njima je naglašen zadnji slog ako je dug. Ako je kratak, naglasak je na pretposljednem slogu. Postoje i tonski jezici s vezanim naglaskom, na primjer latvijski.³⁹

U nekim jezicima s vezanim naglaskom postoje izuzeci od pravila koje određuje mjesto naglasaka. U poljskom, primjerice, ima riječi koje nisu naglašene na predzadnjem slogu iako velika većina jest.⁴⁰ U latinskom pak neke zanaglasnice, primjerice *-ne* i *-que*, privlače naglasak na zadnji slog riječi i onda kada je kratak, a u nekim je riječima uvijek naglašen zadnji slog.⁴¹ Za takve se jezike katkada kaže da imaju prividno vezan naglasak.

Drugu skupinu čine jezici sa slobodnim naglaskom – riječ je o jezicima u kojima bilo koji slog u riječi može biti naglašen. To, međutim, ne znači da se mjesto naglasaka određuje proizvoljno, već samo da on može stajati na raznim mjestima u riječi. Mjesto naglasaka u tim jezicima uglavnom ovisi o raznim morfološkim (a katkada i fonološkim)

³⁶ Uglavnom je riječ o duljini sloga. U nekim se jezicima samo slogovi koji sadrže dugi samoglasnik smatraju dugima, u drugima se pak među duge ubrajaju i svi zatvoreni slogovi. Vidi Katamba 1989.: 175 – 181.

³⁷ Pendžapski jezik pripada indijskom ogranku indoiranske grane indoeuropskih jezika.

³⁸ Riječ je o kajkavskim podravskim govorima mjesta Jagnjedovca, Virja i Đurđevca. Takav sustav postoji i u govoru mjesta Bajngrob (Weingraben) u Gradišću (Lončarić 1996.: 62).

³⁹ O razlozima zbog kojih latvijski treba smatrati tonskim jezikom vidi Garde 1993.: 121.

⁴⁰ Takve su na primjer tuđice koje sadrže fonemski niz *-yk-* (od starogrčkoga morfema *-ik-*). Otvornik */y/* u tom nizu nije naglašen ni onda kada čini jezgru predzadnjega sloga riječi, već se naglasak, protivno pravilu, ostvaruje na trećem slogu od kraja riječi: *mate'matyka*, *'muzyka*. Ako se takvim riječima dodaju višesložni nastavci, naglašen je, pravilno, predzadnji slog: *muzy'kami* (instr.mn.) (Garde 1993.: 78 – 79).

⁴¹ Spomenute se zanaglasnice spajaju s naglašenom riječju, čiji se naglasak potom pomiče na predzadnji slog fonetske riječi (pa i kada je kratak), na primjer: *ter'raque* ("i zemlja"). Naglasak na zadnjem slogu imaju neki prilozi izvedeni od pokaznih zamjenica: *il'lic* ("ondje"), *i'stuc* ("tamo") itd., nominativ jednine nekih etnika: *Sam'nis* ("Samničanin"), te drugo lice jednine imperativa nekih glagola: *cale'fac* ("grij"). Potonji su izuzeci rezultat gubljenja završnoga sloga što se dogodilo nakon nastanka vezanoga naglasaka kakav je bio u klasičnom latinskom jeziku.

kriterijima i nije povezano s granicom riječi. Zapravo, razlika između jezika sa slobodnim i onih s vezanim naglaskom svodi se na činjenicu da u prvima postoji veza između mjesta naglasaka i morfološke strukture riječi, a u drugima ne.⁴² Morfemima se u jezicima sa slobodnim naglaskom pripisuju posebna naglasna svojstva koja se u raznim morfemskim kombinacijama različito ostvaruju. Ta se svojstva, kao i pravila njihova međudjelovanja, razlikuju ovisno o jeziku. Pogledajmo nekoliko primjera.

U talijanskom se jeziku morfemi s obzirom na naglasna svojstva mogu podijeliti na one koji mogu nositi naglasak i one koji ne mogu. U riječima s nekoliko naglašljivih morfema naglašen je posljednji. Tako je u riječi *dimentico* ("zaboravljam") naglašen (naglašljivi) korijen *ment-*, a u obliku *dimenticherò* ("zaboravit ću") posljednji morfem koji može nositi naglasak, -ò. Sufiksi *-ic(h)-* i *-er-* pripadaju drugoj skupini i nikada nisu naglašeni.⁴³

U njemačkom jeziku postoji razlika između domaćih i posuđenih morfema. Prvi se dijele na dvije skupine – jedni su uvijek naglašeni (korijeni i neki afiksi), a drugi (većina afikasa) nisu nikada. Naglasak se kod domaćih morfema uvijek nalazi na prvom slogu. Tako je u glagolu *gebet* ("dajte") naglašen korijen *geb-*, a u imenici *Gebet* ("molitva") korijen *bet-*.⁴⁴ Kod posuđenih morfema postoje složenija pravila koja se ovdje neće tumačiti.⁴⁵

Postoje i tonski jezici sa slobodnim naglaskom. Jedan je od njih litavski. U tom jeziku postoje dva obrisna tona, uzlazni i silazni, koji se ostvaruju samo na naglašenim dugim slogovima. U nenaglašenim se slogovima tonske opreke poništavaju, dakle riječ je o negativnom naglasnom postupku. Tonskih opreka nema ni u kratkim slogovima. Postoje i tonske alternacije – pod utjecajem nekih morfema mijenja se ton naglašenoga sloga. Mjesto naglasaka određeno je naglasnim svojstvima svih morfema u riječi.⁴⁶

Među visinske jezike sa slobodnim naglaskom ubraja se hrvatski. Visoki ton u hrvatskom standardnom jeziku može stajati na prvoj (ili jednoj) mori bilo kojega sloga u riječi, dok se silina najčešće ostvaruje na slogu koji neposredno prethodi slogu s visokim tonom (uzlazni naglasak). Izuzetak su riječi u kojima je visoki ton pridružen prvoj mori u riječi te još neke skupine riječi (silazni naglasak).⁴⁷ I visoki ton i silina ili pak samo jedno od njih (ovisno o teoriji) dio su leksičkoga opisa morfema, a njihov

⁴² Garde 1993.: 21.

⁴³ Za podrobniji opis talijanskoga naglašavanja vidi Garde 1993.: 94 – 96.

⁴⁴ Činjenica da su svi korijeni u njemačkom uvijek naglašeni pomaže pri identifikaciji riječi (Garde 1993.: 84). K tome, budući da su neki morfemi uvijek naglašeni, riječi koje sadrže nekoliko takvih morfema imaju i nekoliko naglasaka (vidi primjer u dijelu o sporednom naglasku i naglasnoj jeci).

⁴⁵ Slično je i u drugim germanskim jezicima. Više o njemačkom vidi Garde 1993.: 89 – 91. Za engleski vidi Garde 1993.: 92 – 94, Giegerich 1995.: 182 – 192, Liberman i Prince 1977. i Selkirk 1980.

⁴⁶ Više o litavskom naglasku vidi u Garde 1993.: 117 – 121.

⁴⁷ Nepočetni silazni naglasak imaju mnoge tuđice, kratice, neki uzvici, složenice sa silaznim naglaskom na drugom dijelu te oblici genitiva množine višesložnih imenica s nepostojanim a i uzlaznim naglaskom na predzadnjem slogu.

ostvaraj u govoru ovisi o raznim pravlima poput onoga o unazadnom pomicanju siline.⁴⁸

U jezicima sa slobodnim naglaskom, dakle, naglasak riječi ovisi o prozodijskim svojstvima njezinih morfema, a ne o njezinim granicama. No postoje jezici u kojima se pri formuliranju naglasnih pravila ne mogu zanemariti ni granice riječi ni naglasna svojstva morfema koji je tvore – radi se o jezicima s ograničeno slobodnim naglaskom.

Jedan je od takvih jezika grčki. U novogrčkom (koji ima kulminativni naglasak) naglasak je slobodan, ali samo unutar triju posljednjih slogova riječi. Koji će od njih biti naglašen, ovisi – kao i kod jezika s potpuno slobodnim naglaskom – o naglasnim svojstvima morfema od kojih je riječ sastavljena.⁴⁹ Starogrčki je pak imao puno složeniji naglasni sustav. Naglasak je u tom jeziku, čini se, bio visinski, a u dugim su slogovima postojali fonetski tonovi. I tu je mjesto naglasaka (siline i visokoga tona) najvjerojatnije bilo povezano s morfemskom strukturom riječi.⁵⁰

Upravo opisana podjela jezika temelji se na položaju glavnoga naglasaka u riječi.⁵¹ Vratimo se, za kraj, nakratko sporednom naglasku te razlici između njega i tzv. naglasne jeka. Sporedni se naglasak, budući da je neovisan od glavnoga te ovisi o naglasnim svojstvima morfema, može usporediti s glavnim naglaskom u jezicima sa slobodnim naglaskom. Naglasna jeka pak više sličij glavnomu naglasku u jezicima s vezanim naglaskom. Ona ovisi o granicama riječi i mjestu glavnoga naglasaka (koje također predstavlja svojevrsnu granicu), a često i o nekim svojstvima slogova (na primjer o duljini, tj. razgranatosti rime ili jezgre sloga). Dakle, razlika između sporednoga naglasaka i naglasne jeka usporediva je s onom između slobodnog i vezanog naglasaka – samo što se oni očituju na drugoj prozodijskoj razini.⁵²

---

⁴⁸ O naglasku štokavskih govora vidi Browne i McCawley 1965., Garde 1993.: 122 – 114, i Langston 1997. O hrvatskom standardnom naglasku vidi Babić i Josipović 1991. i Jelaska 2004.

⁴⁹ Tako nastavak trpnoga glagolskog pridjeva *-men-* uvijek preuzima naglasak: *αγαπημένος* (“voljen”), dok množinski nastavak *-a* nikako ne utječe na mjesto naglasaka: *χρόμα* (“boja”), *χρώματα* (“boje”). Ipak, u riječima kao što je *φάρμα* (“odjeća”) naglasak se u množini pomiče: *φάρματα* (a ne ***φάρματα*), zbog ograničenja mjesta naglasaka na tri posljednja sloga (Garde 1993.: 85, 103 – 104).

⁵⁰ Više o starogrčkom naglasku vidi u Garde 1993.: 107 – 110.

⁵¹ Zanimljiv prikaz naglasnih sustava nekih indoeuropskih jezika (ruskog, litavskog, sanskrta, latinskog, starogrčkog, hrvatskog i drugih) te njihova odnosa prema praindоеuropskom sustavu vidi u Halle 1997.

⁵² O sporednom naglasku vidi Dobrovolsky i Katamba 1997.a: 113 – 121. Pojmom *sporedni naglasak* tu je obuhvaćena i naglasna jeka. Zanimljivo je da u hrvatskom jeziku, izgleda, postoje oba tipa sporednoga naglasaka – dok se u većini dužih riječi ostvaruje “automatski” sporedni naglasak (jeka), primjerice u riječi *‘prodavaonica* (uvijek se ostvaruje samo kao silina), u nekim (premda rubnim) skupinama riječi moguć je i “pravi” sporedni naglasak (koji se uvijek ostvaruje kao jedan od četiriju “naglasaka”), na primjer u nekim polusloženicama (*zbŕda-zdŕla*) i superlativima dužih pridjeva (*nâjzelènjij*).

Zaključak

Naglasak je, dakle, relativna istaknutost jednoga sloga u fonetskoj riječi. Postiže se pozitivnim i negativnim naglasnim postupcima. Pozitivni naglasni postupci: silina, visoki ton i duljina, također su relativna svojstva te se mogu utvrditi samo međusobnim uspoređivanjem slogova u nizu. Negativni naglasni postupak je dokidanje nekih (tonskih ili fonoloških) opreka u nenaglašenim slogovima. Jedinica koja nosi naglasak je slog, a područje unutar kojega se on ostvaruje je fonetska (prozodijska) riječ – koja se može sastojati od jedne ili nekoliko leksičkih riječi. Riječi koje nemaju svoj naglasak zovu se nenaglasnicama.

Neke od uloga naglasaka riječi su isticanje fonetskih riječi kao zasebnih jedinica, označavanje granica među njima (to osobito vrijedi za jezike s vezanim naglaskom) te postizanje ritmičnosti govora. U potonjem važnu ulogu igra i tzv. sporedni naglasak, koji se u mnogim jezicima pojavljuje uz glavni. Neki akcentolozi sporedni naglasak razlikuju od pojave koju nazivaju naglasnom jekom, dok ih drugi smatraju istom pojavom. Razlika među njima temelji se na činjenici da je “pravi” sporedni naglasak uvjetovan morfološki, dok je jeka fonetska pojava.

Naglasna se obilježja razlikuju od fonemskih po tome što potonja imaju apsolutnu vrijednost, utvrdivu i onda kada jedinica koju karakteriziraju (fonem) stoji sama, dok su prva relativna i mogu se utvrditi samo ako je jedinica koja ih nosi (slog ili mora) dio niza – izvan okoline ona gube smisao.

Jezici se prema ulozi tona u njihovu naglasnom sustavu mogu tipološki podijeliti na kulminativne, visinske i tonske. Kod kulminativnih se silina, visoki ton i duljina ostvaruju u naglašenom slogu te funkcioniraju kao naglasni postupci (tu može postojati i razlikovna duljina), kod visinskih je pak visoki ton fonološki relevantan (po jedan u svakoj naglašenoj riječi), a kod tonskih postoji nekoliko različitih tonova koji mogu služiti za razlikovanje leksičkog i(li) gramatičkog značenja riječi.

Prema drugoj podjeli, jezici mogu imati vezan, slobodan te ograničeno slobodan naglasak. Kod prvih se mjesto naglasaka određuje u odnosu na granice riječi i katkada fonološkim svojstvima slogova, kod drugih je pak ono uvjetovano naglasnim svojstvima morfema, a kod trećih su bitni i morfološki kriteriji i granice riječi. S razlikom između slobodnog i vezanog naglasaka može se usporediti i razlika između sporednoga naglasaka i naglasne jeke.

LITERATURA

- Babić, S. & D. Brozović & M. Moguš & S. Pavešić & I. Škarić & S. Težak. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU.
- Babić, Z. 1988. *Accent Systems in Croatian Dialects*. u H. van der Hulst i N. Smith (ur.). *Autosegmental Studies on Pitch Accent*. Foris: Dordrecht, Holland, i Providence, RI, USA: 1 – 10.

- Babić, Z. 1991. *Generativni opis konjugacijskih oblika*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Babić, Z. & V. Josipović. 1991. U potrazi za sustavnim prikazom hrvatskih naglasaka. *Suvremena lingvistika* 31/32: 37 – 58.
- Browne, E. W. & J. D. McCawley. 1965. Srpskohrvatski akcenat. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 8: 147 – 151. Novi Sad: Matica srpska.
- Clements, G. N. & J. Goldsmith (ur.). 1984. *Autosegmental Studies in Bantu Tone*. Dordrecht: Foris.
- Dobrovolsky, M. & F. Katamba 1997.a. Phonetics: The Sounds of Language. u W. O'Grady & M. Dobrovolsky & F. Katamba (ur.). 1997.: 18 – 67.
- Dobrovolsky, M. & F. Katamba 1997.b. Phonology: The Function and Patterning of Sounds. u W. O'Grady & M. Dobrovolsky & F. Katamba (ur.). 1997.: 69 – 131.
- Garde, P. 1993. *Naglasak*. Zagreb: Školska knjiga.
- Giegerich, H. J. 1995. *English Phonology, An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gladney, F. Y. 1995. The Accent of Russian Verbforms. *Journal of Slavic Linguistics* 3(1): 97 – 138.
- Goyvaerts, D. L. (ur.). 1981. *Phonology in the 1980's*. Ghent: E. Story-Sciencia.
- Gussenhoven, C. & H. Jacobs. 1998. *Understanding Phonology*. London: Arnold.
- Halle M. & J.-R. Vergnaud. 1980. Three Dimensional Phonology. *Journal of Linguistic Research* 1: 83 – 105.
- Halle, M. 1997. On Stress and Accent in Indo-European. *Language* 73(2): 275 – 313.
- Jelaska, Z. 2004. *Fonološki opisi hrvatskoga jezika: glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Katamba, F. 1989. *An Introduction to Phonology*. London: Longman.
- Kaye, J. & J. Lowenstamm & J.-R. Vergnaud. 1990. Constituent Structure and Government in Phonology. *Phonology* 7: 193 – 231.
- Langston, K. 1997. Pitch Accent in Croatian and Serbian: Towards an Autosegmental Analysis. *Journal of Slavic Linguistics* 5(1): 80 – 116.
- Langston, K. 1999. Analyzing the Accentual Patterns of Čakavian Dialects. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 11: 165 – 185.
- Lieber, R. 1987. *An Integrated Theory of Autosegmental Processes*. New York: State University of New York Press.
- Lieberman, M. & A. Prince. 1977. On Stress and Linguistic Rhythm. *Linguistic Inquiry* 8: 249 – 336.
- Lončarić, M. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.

- Mandić, D. 2005.a. Autosegmentna fonologija i naglasak. *Jezikoslovlje* 6.1-2: 171 – 193.
- Mandić, D. 2005.b. Metrička fonologija. *Suvremena lingvistika* 59/60: 81 – 101.
- Mihaljević, M. 1991. *Generativna i leksička fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mohanan, K. P. 1986. *The Theory of Lexical Phonology*. Dordrecht: D. Reidel.
- O'Grady, W. & M. Dobrovolsky & F. Katamba 1997. Interfaces. u W. O'Grady & M. Dobrovolsky & F. Katamba (ur.). 1997.: 245 – 267.
- O'Grady, W. & M. Dobrovolsky & F. Katamba (ur.). 1997. *Contemporary Linguistics, An Introduction*. London: Longman.
- Selkirk, E. O. 1980. The Role of Prosodic Categories in English Word Stress. *Linguistic Inquiry* 11: 563 – 605.
- Spencer, A. 1996. *Phonology*. London: Blackwell.
- Steinbergs, A. 1997. The Classification of Languages. u W. O'Grady & M. Dobrovolsky & F. Katamba (ur.). 1997.: 372 – 415.
- Vuković, Z. 1978./79. O glagolskoj naglasnoj tipologiji. *Jezik* 2: 33 – 42.
- Vukušić, S. 1984. *Nacrtr hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta*. Pula: Istarska naklada.

SUMMARY

David Mandić

ACCENT

The aim of this paper is to provide an introduction to the study of accent. It begins with a definition of accent and goes on to present succinctly the 'classical' generative approach to this linguistic phenomenon, as well as the autosegmental approach. The second section deals with prosodic properties, which enable the speaker to produce accent and to identify the accent-bearing unit. It defines the unit to which accent is assigned and the domain within which it is realised. It also offers a brief observation on the hierarchical nature of prosodic prominence and seeks to explain the crucial differences between prosodic properties and phonemic distinctive features. The last section is devoted to the typological classification of the world's languages with regard to their accent systems.

Key words: *prosody, accent, stress, generative phonology, autosegmental phonology, tone, syllable, mora, pitch accent, fixed stress, free stress*